

XVII. ASIR ŞÂİRLERİNDEN İSMETİ*

Halûk İpekten - Şinasi Tekin

XVII. asrın tanınmış âlim ve şâirlerinden İsmetî Efendi, I. Ahmed'den, IV. Mehmed'e kadar altı padişah devrini idrak etmiş, uzun zaman müderrislik, kadılık ve kazaskerlik yapmıştır. Asıl ismi Mehmed'dir¹. Babası, Sultan I. Mustafa devri meşâyihinden Şeyh Fazlullah Efendi (ölm. 1032/1623), dedesi, meşhur âlimlerden Birgivi Mehmed Efendi'dir (ölm. 981 Cumâdelûla/1573 Eylöl)². Birgivi Mehmed Efendi'nin aslen Balıkesirli müderris Pîr Ali'nin oğlu olduğu bilindiğine göre³, İsmetî'nin üç batin cediti meydana

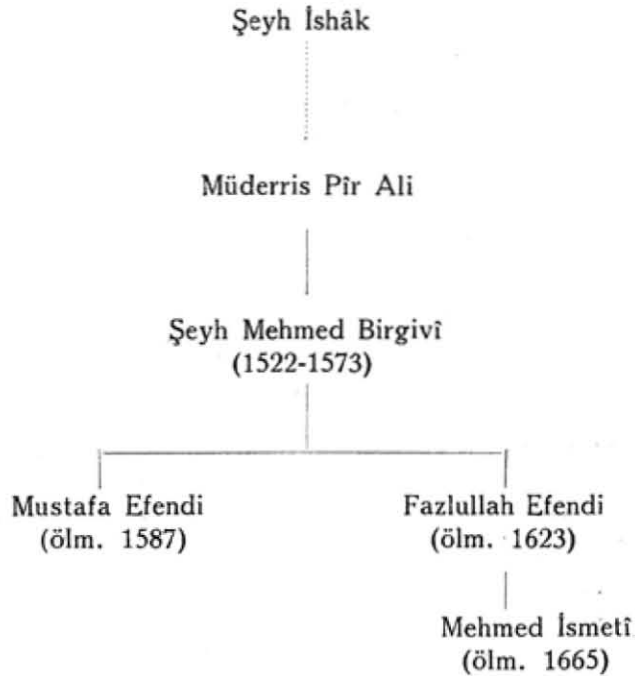
* Bizi İsmetî üzerinde çalışmağa teşvik eden ve geniş bilgisiyle değerli yardımlarını esirgemeyen hocamız Ord. Prof. M. Cavid Baysun'a teşekkürü borç biliriz.

¹ Bellig, *Nuhbetü'l-âsâr*, Üniversite Ktb. TY nr. 1132 varak 61a; Mehmed Şeyhî, *Vekayi-i fudalâ* I, Üniversite Ktb. TY 81, s. 379; Safâî, *Tezkire*, Üniversite Ktb. TY 3215, 199 b.

² Nev'î-zâde Atâî, *Halikatü'l-halâik fi tekmileti'l-şakâyk*, İstanbul 1268. s. 675; Şeyhî (*Vekayi-i fudalâ*, I. 379) İsmetî'yi şöyle anar: Mehmed b. eş-Şeyh Fazlullah b. el-Mevle'l-âlim Mehmed el-Birgivi; Safâî, *Tezkire*, 199a; Kaf-zâde Fâizî, *Züb-letü'l-es'ar*, Üniversite Ktb. TY 1846. 73a; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311. c. IV, s. 121.

³ Şeyh Mehmed Birgivi b. Pîr Ali, 928/1522'de Balıkesir'de doğmuş, önce babasından, sonra İstanbul'a gelerek Ahî-zâde Mehmed ve kazasker Abdurrahman efendilerden ders almış, tahsilini tamamladıktan sonra muhtelif medreselerde müderrisliklerde bulunmuştur. Şeyh Abdurrahman Karamânî'den inâbe alarak Bayramiye tarikatine intisap etmiş, bir müddet Edirne'de kassam-ı askerî olmuştur. Sultan II. Selim'in hocası Abdurrahman Efendi onu, Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris olarak tâyin etmiş, burada çalışırken 981 Cumâdelûlâsında (1573 Eylöl) tâundan ölmüştür. Mehmed Birgivi her türlü bid'atin aleyhinde, mutaassıb bir şeriatçi olarak tanınmıştır. Muhtelif kimselerle, bilhassa Bilâl-zâde ile yaptığı münâkaşalar meşhurdur. Para ile Kur'an okutmanın haram olduğunu iddia etmesi birçok kimselerin düşmanlığını kazanmasına sebep olmuştur. *Vasiyetnâme*, *Tarikatü'l-Muhammediyge*, *Izhar* ve *Avâmil* eserlerinin sahibidir (Atâyî, *Zeyl-i Şakâyk*,

çıkarmış. Nesepleri, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Şam kadısı iken ölen Üsküblü meşhur *Âfak-ı Makbul* Şeyh İshak'a kadar dayanır⁴. Kuzattan Mustafa Efendi (ölm. 995/1587)⁵, Şeyh Fazlullah'ın kardeşi ve İsmetî'nin amcasıdır. Bu mâlûmata göre İsmetî'nin şeceresini şu şekilde tesbit etmek mümkündür:

İsmetî İstanbul'da doğmuştur⁶. Doğum tarihi kat'i olarak bilinmemekle beraber, babasının 1020 yılında İstanbul'a gelişi ve

c. I, s. 178; İslâm Ansiklopedisi *Birgivi* mad.; Bursalı M. Tahir, *Osmanlı müellifleri*, c. I, s. 253; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 121). Şeyh Fazlullah b. Mehmed Birgivi, Birgi'de doğmuş, babasından ders almış ve 1020/1611 yılında İstanbul'a gelmiştir. Uzun zaman Sultan Selim ve Bayezid camilerinde vâizlik etmiş, Sultan Mustafa devri sonlarında, 1032/1623 yılında ölmüştür (Atâî, *aynı eser*, s. 675; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 122).

⁴ Safâî, *Tezkire*, 199b; bk. Latifi, *Tezkire*, İstanbul 1314, s. 89; Âşık Çelebi, *Tezkire*, Üni. Ktb. TY 2406, 51 a vd.; Hasan Çelebi, *Tezkire*, Üni. Ktb. 516, 61a.

⁵ Birgivi-zâde Mustafa Efendi, Birgi'de doğmuş, İstanbul'da tahsilini bitirdikten sonra, müderrişlik ve kadılıklarda bulunmuştur. 990 tarihinde Trablus-kadısı olmuş ve 995/1587'de ölmüştür. Mezarı Edirnekapısı'nda Şeyh Buhârî'dir..

1037'de ilk vazifeye tâyini dikkat nazarına alınırsa 1020-1022 (1611-1613) yılları arasında doğmuş olduğu meydana çıkar⁶.

İsmetî, şeyh, kadı ve âlimlerden mürekkep bir âilenin çocuğudur ve kültürlü bir muhit içinde yetişmiştir Şeyh Mehmed Birgivi, oğlu Fazlullah Efendi'ye bizzat ders verdiği gibi⁷, İsmetî de ilk tahsilini babasından gördü. Sonra medrese tahsilini tamamlayarak Şeyhülislâm Zekeriya-zâde Yahya Efendi'ye (ölm. 1053/1643) intisap etti⁸. Yahya Efendi'nin kısa zamanda pek fazla takdir ve itima dını kazanan İsmetî, bir müddet Şeyhülislâm'ın yanında bulundu. Yahya Efendi, hususî ve mahrem işlerini İsmetî'ye havale ettirmek suretiyle ona olan aşırı sevgi ve itimâdını gösteriyordu⁹. Yahya Efendi, bir müddet sonra yanından ayrılarak tedris hayatına atılan İsmetî'yi himâyesi altında tutmağa devam etmiştir.

İsmetî'nin ilk müderrişliği uzun sürmemiştir: «Bâzı cehelenin takaddümünden dilgîr» olarak¹⁰ mesleğini terk etti ve bir müddetten beri meylettığı mevlevî tarikatına dahil olmak üzere Yenikapı mevlevîhanesinde seccâde-nişin olan Şeyh Ahmed Toganî Dede'ye (ölm. 1040/1631) intisap etti¹¹. Fakat İsmetî'nin mevlevîhânedeki, dünya ile alâkasını tamamen kesmek suretiyle *Külâh-ı peşmîn* giyip *sema'-zenlik* etmesi pek fazla devam etmedi. Tekrar tedris mesleğine döndü. Ve 1049 senesinde Şam kadılığına tâyin edilinceye kadar on iki yıl hocalık mesleğinde bulundu. İsmetî'nin beş ayrı medresedeki müderrişlikleri ve tâyin tarihleri hakkında *Vekayi'-i fudalâ* müellifi Mehmed Şeyhî oldukça mufassal bilgi vermiştir; İsmetî, hâmisî Şeyhülislâm Yahya Efendi tarafından ilk def'a 1037 Rebi'ülülâsında (Kasım 1627) Gümülcüneli Ali Efendi

Nakşibendî tarikatına mensubdu (Atâî, *Zeyl-i Şakâgık*, s. 295; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* IV, 121). Tezkire sahibi Riyâzî, Mustafa Efendi'nin oğludur (Şeyhî, *Vekayi'-i fudalâ*, I, 133).

⁶ Safâî, *Tezkire*, 199 b.

⁷ M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, 122.

⁸ Şeyhî, I, 379; Safâî, 194; Güftî, *Teşri-fatü's-su'arâ*, Üni. Ktb. TY 1533, 28b; al-Muhibbî, *Hulâsat al-eser fi a'yan al-karn al-hadi aşar*, Kahire 1284. c. IV, s. 111.

⁹ al-Muhibbî, *Hulâsat al-eser*, IV, 111; Şeyhî, 139b.

¹⁰ Safâî, *Tezkire*, 199b; Şeyhî, *aynı eser*, göst. yer.

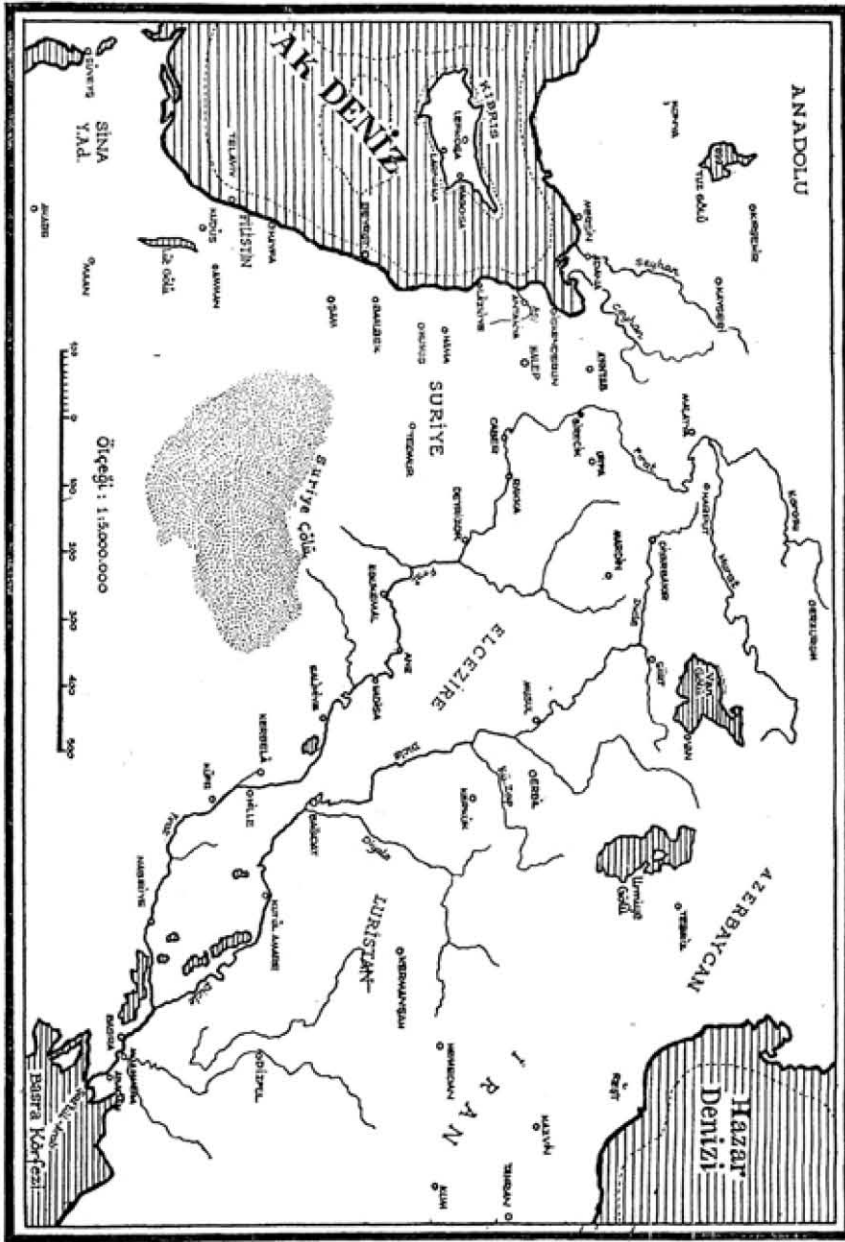
¹¹ İsmetî'nin intisap ettiği bildirilen ve Yenikapı mevlevîhanesinde otuz yıl kadar şeyhlik yapmış olan Toganî Dede'nin ismi hususunda kaynaklar arasında ihtilaf vardır: Safâî (*Tezkire*, 199b). Fâsar Dede (*Tezkire-i şu'arây-ı Mevleviy-*

yerine, babasının yaptırdığı, Sultanselim'de Koğacı Dedâ türbesi civarındaki Şeyhülislâm Zekeriya Efendi medresesi ülâsına tâyin olundu. Sonra sırayla, 1040 Zilka'desinde (Haziran 1631) Bostan-zâde Mehmed Efendi yerine Siyavuş Paşa Sultan medresesine, 1042 Ramazanında (Mart 1633) Müezzinzâde Abdülkadir Efendi yerine Sahn medreselerinden birine, 1044 Saferinde (Ağustos 1634) Hasan Efendi-zâde Şeyh Mehmed Efendi yerine Kalenderhane medresesine tâyin olundu. İsmetî'yi dâima yükseltmek arzusunda olan Şeyhülislâm Yahya Efendi, onu daha mühim bir vazifeye, padişah IV. Murad'ın annesi Mâh-Peyker Kösem Sultan'ın yeni yaptırdığı Vâlide Sultan medresesine, buranın ilk müderrisi Astarıcı-zâde Mehmed Efendi'nin yerine tâyin etti (Muharrem 1048/Mayıs-Haziran 1638)¹². Tedris hayatındaki son vazifesi olan Vâlide Sultan medresesi müderrisliğinde ancak bir sene kalan İsmetî, yine Şeyhülislâm Yahya Efendi tarafından Bahâî Efendi'nin yerine Şam kadılığına tâyin olundu. Kara yoliyle 7 Zilhicce 1049 (30 Mart 1640)'da Şam'a vararak parlak bir mürâsimle karşılandı. İsmetî'nin¹³ iki yıla yakın olan Şam kadılığını, Muhibbî, en kötü kadıklardan biri olarak vasıflandırıyor. Şâir işi biraz gevşek tutarak,

ye, Millet Ktb. Ali Emiri, tarih 756, va. 139b), Sâkıb Dede (*Sefîne-i Mevleviyye*, Mısır 1183, cüz 2, s. 71) ve *Esrar Dâle tezkiresi*'ni telhis eden Ali Enver (*Semâhân-i Edib*, İstanbul 1303, s. 141)'in şeyhin adını Tozanî Ahmed Dede olarak göstermelerine mukabil, Şeyhî (*Vekâî-i fudâlâ*, TY. 81, s. 339 ve diğer yazmalarında: Nuriösmâniye Ktb. 8312, va. 107a ve 3153, 205b; Hamidiye (Süleymaniye Ktb.) 939, va. 147a ve 941, va. 89a; Veliyüdin (Bayezid Umumî Ktb.) 2331, va. 132a; Bâşir Ağa (Süleymaniye Ktb.) 479, va. 257a) Tozanî Hüseyin Dede olarak zikrediyor. Biz, *Esrar Dâle tezkiresi* ve *Sefîne-i Mevleviyye* gibi mevlevî kaynaklarını bu hususta itimada daha lâyük gördük.

¹² Safâî, *Tezkire*, aynı yer; Şeyhî, aynı yer; Muhibbî, İsmetî'nin Şeyhülislâm tarafından Vâlide Sultan medresesine tâyini hakkında babasından (Fazlullah Muhibbî, ölm. 1032/1671) naklen bir hikâye anlatıyor: İsmetî'nin tâyini sırasında saraydan çağrılan Şeyhülislâm, bu davetin İsmetî ile alâkalı olabileceğini tahmin ettiğinden onun hatt-ı desti ile yazılmış *Şerh-i Miftah* adlı eseri yanına alarak saraya gidiyor. Sultan IV. Murad, annesinin medresesine kimi tâyin ettiğini sorunca, Şeyhülislâm kitabı Padişaha takdim ederek, «*bunu yazan, Birgöi Mehmed Efendi'nin torununu*» diye cevap veriyor. Kitabı eline alan ve evirip çevirdikten sonra «*gazı hoşumı gitti, fakat ilmi ne dereceledir*» diye soran Padişaha, Yahya Efendi, İsmetî'nin büyük bir âlim ve «*şii ender bulunur derecede zeki bir şahsiyet olduğunu*» anlatıyor. Bunun üzerine Padişah memnuniyetini beyanla «*leğzerli bir zat olduğuna ulemâlan duyduğum*» diye cevap veriyor (*Halâsât al-eser*, IV, 112).

¹³ Muhibbî, aynı eser, gösterilen yer. Şeyhî'de bu tarih 1043 Şevvâli (Ara-

iktidarı şunun bunun eline bırakmış, bu yüzden zulüm ve haksızlık almış yürümüştür. Neticede kendisini kötülüğe âlet edenler, bütün suçu onun üzerine atmışlardır. Nihayet halkın şikâyeti üzerine 1051 Recebinde (1641 Ekim) azlolunarak İstanbul'a gelmiştir. Şam'daki muvaffakiyetsizliği yüzünden Sadriâzam Kara Mustafa Paşa kendisini cezalandırmağı düşünürken, bu sırada hasta yatan Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin araya girmesiyle affolunmuştur¹⁴.

İsmetî, üç yıllık bir menkubiyetten sonra Zilkade 1054 (Ocak 1645)'de, Ebu Said Efendi'nin şeyhülislâmlığı zamanında, Küdsî-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin yerine Bursa kadılığına tâyin edildi¹⁵. Fakat burada fazla kalamadı; 1055 Rebiülülâsında (Haziran 1645) azledildi. Şeyhülislâm Yahya Efendinin ölümü üzerine kendisini himâye eden bulunmadığından Bursa'dan pek fena bir vaziyette dönmüştü; perişan ve borçlu idi. Birkaç ay boşa kaldıktan sonra aynı senenin Recebinden (Ağustos 1645) Şevvâline (Kasım) kadar dört ay, Câfer-zâde Abdülbaki Efendi'den boşalan İzmir kadılığında bulundu. Tekrar iki yıl İstanbul'da mazuliyet hayatı yaşadı. Nihayet 1507 Recebinde (Ağustos 1647) Yahya Paşa-zade Mehmed Nutkî Efendi'nin yerine Edirne pâyesiyile Eyyübsultan kadılığına tâyin olundu. Bir ay sonra azil ve aynı senenin Zilka'desinde (Aralık 1647) Güzelhisar kazası medâr-ı maişet olarak kendisine arpalık verildi. 1059 Recebinde (Temmuz 1649) Abdürrahim-zâde Mehmed Efendi yerine Galata kadılığına tâyin edildi. Bir sene son-

luk 1640) olarak gösterilirki bu, herhalde İsmetî'nin tâyin tarihi olsa gerektir. Muhibbî'de şâirin Şam'a gidişi ve oradaki kadılığı hakkında oldukça mufassal malûmat vardır: Şam yolunu at üstünde kat'eden şâir, şehre yaklaştığı sırada her nasılsa attan düşüp bacağı kırıyor. Aneak ilk tedavisi yapıp bacağı sarıldıktan sonra şehre girebiliyor. İstikbal için kurulan meclis ziyâretçilerle dolup taşıyor. Bu kazadan dolayı irticâlen söylenmiş şiirler okunuyor. Muhibbî, şâirin Şam'a giriş tarihini gösteren Abdüllatif b. Yahyâ'nın şu tarih mısra'nını da zikretmiştir:

تدمك عيد عندناك ليريف

1049

¹⁴ Muhibbî, aynı eser, göst. yer. Şeyhülislâm Yahyâ'nın İsmetî'ye olan sevgi ve bağlılığını Muhibbî şu şekilde hikâye ediyor: İsmetî'nin Şam'dan döndüğü sıralarda hasta yatan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'yi ziyarete gelen Sadriâzam Kara Mustafa Paşa, Şeyhülislâm'ın hâtırını sorunca, Yahyâ Efendi: «Hamdolsun İsmetî geleli iyileştim» diye cevap vermiştir.

¹⁵ Şeyhî ve Safâî, aynı yerler.

ra (14 Şaban 1060/ 12 Ağustos 1650) azledilerek¹⁶ iki sene kadar açıkta kaldı. Nihayet Mehmed Bahayî Efendi 1062 Ramazanında (Ağustos 1652) ikinci def'a şeyhülislâm olunca İsmetî'yi Beyaz Hasan Efendi yerine 21 Ramazanda İstanbul kadılığına getirdi. İsmetî bu vazifede ancak on gün kalabilmiştir¹⁷. Şevvâlin dördünde azledilerek İsmail-zâde Mehmed Efendi yerine Selânik kadılığına gönderildi. Selânik kadılığı, İsmetî'nin son kadılık vazifesidir. Burada kendisini biraz toplayabilmiş, malî vaziyetini düzeltmiş, hattâ oldukça külliyyetli miktarda servet sahibi olabilmıştır¹⁸. Nihayet 1063 Zilka'desinde (Eylül 1653) azledilerek İstanbul'a döndü. İsmetî'nin bu seferki mazûliyeti oldukça uzun sürmüştür. Bu devrede Midilli kazası kendisine arpalık olarak verilmiş (1064 Zilka'de/Eylül 1654); dört sene kadar açıkta kaldıktan sonra Sadriâzam Köprülü Mehmed Paşa tarafından Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. İsmetî'nin 1067'den 1075 yılına kadar fasılalarla devam eden bir Anadolu ve iki defa Rumeli kazaskerliği vardır¹⁹. Birincisi Bolevî Mustafa Efendi yerine 1067 Ramazanında (Haziran 1657) tâyin edildiği Anadolu sadrıdır. Bir sene sonra 1068 Şaban'ında (Mayıs 1658) Dimetoka ve Dağardı kazaları arpalıklarıyla Anadolu kazaskerliğinden uzaklaştırıldı²⁰. 1069 Rebiülülâsında (Aralık 1658) daha yüksek bir makama, Rumeli kazaskerliğine getirildi ve iki yıldan fazla bu makamı işgal etti. 1071 Recebinde (Mart 1661) azledilerek yerine Sun'î-zâde Seyyid Mehmed Efendi tâyin olundu²¹. Üç yıl kadar sonra, 1074 Muharreminde (Ağustos 1663) ikinci defa olarak Rumeli sadrına getirildi ve 1075 Ramazanında (Mart 1665) tekaüd oldu²².

İsmetî, ikinci Rumeli kazaskerliğinden ayrılarak istirahatata çekildikten bir kaç ay sonra, 12 Safer 1076 (24 Ağustos 1665) Pazar-

¹⁶ Naimâ, *Tarih*, İstanbul 1280, V, 19.

¹⁷ Mehmed Şem'i, *İlâveli Esmârü't-tevârih maa zeyl*, İstanbul 1295, s. 195; Şeyhî, aynı yer: Naimâ, V, 251.

¹⁸ Muhibbî, aynı eser, göst. yer.

¹⁹ Âsım, *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'ar*, Üni. Ktb. TY 1711. 13a; Safâî, Muhibbî ve Şeyhî, aynı yerler; Mehmed Şem'i, aynı eser, s. 169, 195.

²⁰ Şeyhî, aynı yer; Mehmed Şem'i, aynı eser, s. 169.

²¹ Şeyhî, aynı yer; Mehmed Şem'i, aynı yer.

²² Şeyhî, aynı yer; Mehmed Şem'i, aynı eser, s. 195.

tesi günü Kanlıca'daki yalısında birdenbire fenalaşarak vefat etti²³. Ölümüne şu tarihler söylenmiştir:

Feyzî Fevtinin Feyzî dua ile dedim tarihini
ایده باری عصمتی به جای عدنی جلوه کاه (=1076)

Nazmî Ben dahi Nazmî dedim tarihini
عصمتی نک جای عدن اولای بری (=1076)

Cenazesi Eyyüp Sultan camiine getirilerek, namazı orada kılınmış ve Edirne-kapısı haricinde Sırt Tekye karşısındaki mezarlığa gömülmüştür. Mezar taşında Şeyh Feyzî Hasan Efendi'nin söylediği tarih yazılmıştır²⁴.

Şeyhî'nin târif ettiği yerde yaptığımız araştırmalar maalesef müsbet netice vermedi. Buradaki mezarların taşlarından bir kısmı kaybolmuş, kalanlar silinmiş, kırılmış veya toprak altında kalmıştır. Bu itibarla İsmetî'nin mezarını bulmak kabil olmadı.

İsmetî, kaynakların ifâdelerinden anlaşıldığına göre, iyi huylu, nâzik, zeki ve hoşsohbet bir insandı. Bu meziyetleriyle zamanında daima takdir edilmiş, bütün ulemâ ve şuerâ meclislerinde neş'esi,

²³ Muhibbî, aynı eser, göst. yer. *İsâ-zâde Tarihi*'nde de aynı tarihin zikredildiğini Ord. Prof. M. Cavid Baysun'un makalesinden öğreniyoruz (M. Cavid Baysun, *Kazasker İsmetî Efendi*, Akademi mec., c. I, sayı 2). Vefat tarihini Şeyhî (aynı yer), Belig (*Zübdetü'l-eş'ar*, Üni. Ktb. TY 1182, va. 61) ve Fındıklılı Mehmed Ağa (*Silahdar Tarihi*, İstanbul 1928. I, 390) 10 Safer 1076/22 Ağustos 1665 olarak gösteriyorlar. *Silahdar Tarihi*'nde şâirin adı İsmet olarak geçmektedir. Safâî, *Tezkire*'sinde İsmetî'nin 1075 yılında öldüğünü kaydederek, Nazmî'nin vefat tarihini yanlış olarak *جاه عدن اولای بری* (1075) şeklinde zikretmiştir. Yegâne nüshası İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl'ın kütüphanesinde bulunan *İsâ-zâde Tarihi*'nde İsmetî'nin ölümüne ait oldukça mufassal malûmat vardır. Ord. Prof. M. Cavid Baysun, bu eserden istifâde ederek, yukarıda zikredilen makalesinde malûmat vermiştir. *İsâ-zâde*'nin izâhatına göre İsmetî, 12 safer günü Kanlıca'daki yalısına gitmiş, bahçenin her tarafını *bisât-ı gânâgân* ile döşetip, her köşede biraz oturmuş ve ikindi namazından az sonra birdenbire fenalaşarak vefat etmiştir. Muhibbî, şâirin seher vaktinde öldüğünü bildiriyor. Eğer bu malûmat doğru ise, İsmetî'nin ikindiden sonra hastalandığı, belki de nüzül isâbet ettiği ve sabaha karşı öldüğü düşünülebilir.

²⁴ Şeyhî, aynı yer; Belig, *Nuhbetü'l-âsâr*, va. 61; Muhibbî, aynı yer. Feyzî'nin tarihinin tamamı şöyledir:

Ma'den-i fazl u ma'ârif ibn-i ibn-i Birgili
İsmetî merhuma fazlından ede rahmet İlâh
Fevtinin Feyzî du'a ile dedim tarihini
Ede Bârî İsmetî'ye cây-ı Adni cilve-gâh

zekâsı ve nükteleriyle her zaman aranmıştır. Daha sonraları, yüksek mevkilere geçtiğinde, tertib ettiği meclislerde bulunabilmek, bu meclislere girebilmek, zamanın âlim ve şâirlerince büyük bir şeref sayılmıştır. Yumuşak tabiatlı, hatır-şinâs, yüksek mevkiinden dolayı gurur ve kibre kapılmayan, samimî bir insan olduğunu, ilmi, zekâsı ve güzel huyları ile herkesi hayran bıraktığını, ayrıca yazısının çok güzel olduğunu, Muhibbî babasından naklen anlatıyor²⁵. Bu nâzik ve zarif İstanbul çelebisi aynı zamanda güzel ve inandırıcı, iknâ edici konuşmalarıyla de tanınmıştı. XVII. asrın çok sık vuku'bulan ayaklanmalarından birinde; Kürd Mehmed'in elebaşılığını yaptığı yeniçeri ve sipâhi isyanında, sadrîzâm ve şeyhülislâm tarafından zorbalarla konuşmak ve anlaşmak üzere Bolevî Mustafa Efendi, Es'ad Efendi, Minkârî-zâde Yahya Efendi ile birlikte İsmetî de elçi olarak tâyin edilmişti. Bilhassa Bolevî ve İsmetî, âsilerle konuşmuşlar, onları iknâ ederek anlaşmazlığın önüne geçip isyânı yatışdırmışlardır²⁶.

Bütün bu meziyetlerine karşılık İsmetî, oldukça eli sıkı ve cimri bir insan olarak tanınmıştı. Tezkire sâhibi Güftî onun bu hususiyetini mübalağalandırarak, pek fazla *hisset* sâhibi ve sözün-de durmaz bir adam olarak tasvir ediyor²⁷.

Müderreslik, kadılık, kazaskerlik gibi muhtelif vazifelerde bulunarak, türlü kademeler kat'edip, en yüksek mevkilere erişmiş bulunan İsmetî, her şeye rağmen bir hayat adamı vasıflarına hâiz olamamıştır. Nezâketi, tabi'atinin yumuşaklığı, san'atkâr mizacı onu bu gibi işlerde muvaffak olmasını önlemiş, bu yüzden sık sık azledilmiş, fakat sevilen ve sayılan bir şahsiyet olduğu için tekrar başka bir vazifeye tâyin edilmiş, zaman zaman da açıkta, mahrumiyet ve zaruret içinde kalmıştır. Muhibbî, yumuşaklığı, idaresizliği ve gevşekliği sebebiyle Şam kadılığında muvaffak olamadığını, hattâ kötü idaresi yüzünden halkı kendisine düşman ettiğini yazıyor. İsmetî, her şeyden önce zevk ehli, ince ve duygulu bir şâir olarak yaşamıştır. Divançesinin her mısraı ince bir zevk eseri olan şiiirlerinden de böyle bir karakter sâhibi olduğu anlaşılıyor.

²⁵ Muhibbî, aynı yer.

²⁶ «Bolevî ve İsmetî ikisi de mütekellim ve fasihül-lisân olmağın...» (Naimâ, *Tarih*, VI, 93 vd.).

²⁷ Güftî, *Teşrîhatü's-su'arâ*, 29a.

İsmetî'nin küçük, müretteb bir divançesi vardır. Muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları²⁸ ve pek kötü, yanlış ve eksik bir baskısı (*Divân-ı İsmetî* -iç kapakta *Divân-ı İsmet-*, İstanbul 1291, Matbaa-ı Âmire, 43 s., 1 na't, 67 gazel, 1 kıt'a) bulunan bu divançede 68 beyitlik bir na't, 90 kadar gazel, birkaç rubâi ve kıt'ası vardır. Ayrıca dedesi Mehmed Birgivi'nin *Tarikatü'l-Muhammediyye* adlı eserini türkçeye tercüme etmiştir²⁹. Fıkha dâir bâzı tâlikatı³⁰ ve muhtelif yazma mecmu'alarda rastlanan mektupları vardır. *Tevârih-i devlet-i aliyye* adlı bir tarih eserinin de sâhibi olduğuna dâir *İsâ-zâde Tarihi*'nde bir kayıt varsa da henüz böyle bir eserin mevcudiyetine rastlanmamıştır³¹.

İsmetî'nin yetiştiği XVII. asır, Osmanlı İmparatorluğu için siyasi, içtimaî ve askerî bakımdan bir çöküntünün başlangıcıdır. Eski devrin zaferlerle neticelenen seferleri yerine, devletin ancak benliğini ve zâhirde gösterdiği ihtişamı koruyabilmek gayesiyle yapmağa mecbur kaldığı muharebeler, eyâlet vâilileri ve yeniçerilerin sık sık vuk'u bulan isyânları, İmparatorluğu gitikçe zayıflatmış, idârî teşkilât bozulmuş, rüşvet ve suiistimaller artmıştır. Sadrîzâmların sık sık değiştirildiği, devlet işlerinin câhil harem-ağaları ve saray kadınlarının elinde oyuncak edildiği bu devir edebiyatı, siyâsî hayatın aksine kemâl derecesine erişmiştir. XIII. asırdan beri İran şâirlerini taklide çalışan ve kıymetlerini gösterebilmek için Acem şâirlerine eriştiklerini iddia eden şâirler yerine

²⁸ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki nüshalar: 1. TY 391 (1 na't, 90 gazel); 2. TY 3966/4 (1 na't, 83 gazel, 5 rubâi, 11 beyt); 3. TY 1597/2 (1 na't, 81 gazel, istinsah tarihi: 1098); 4. TY 5575/2 (1 na't, 68 gazel, 1 kıt'a, 1 rubâi); 5. TY 978 (1 na't, 68 gazel, 3 rubâi, istinsah tarihi: 1110); 6. TY 358 (1 na't, 68 gazel); 7. TY 2838/2 (1 na't, 67 gazel, istinsah tarihi: 1123); 8. TY 462/6 (1 na't, 64 gazel, 1 rubâi, 13 beyt, istinsah tarihi 1125); Topkapı Sarayındaki nüshalar: 9. Hazine Ktb. 964 (1 na't, 79 gazel, 5 rubâi, 10 beyt); 10. Revan Ktb. 764/2 (1 na't, 66 gazel, 2 kıt'a); 11. Revan Ktb. 789 (1 na't, 54 gazel); 12. Revan Ktb. 798/3 (1 na't, 79 gazel, 3 kıt'a); 13. Millet Ktb. Ali Emiri manzum 298 (1 na't, 80 gazel, 1 mesnevi); 14. Süleymaniye Ktb. Es'ad Efendi 3798/3 (1 na't, 67 gazel, 6 kıt'a, 13 beyt).

²⁹ Bu eserin diğer tercümeleri ve şerhleri için bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul 1338, c. I, s. 254, not 1.

³⁰ Şeyhî, *Vekâyi-i judalâ*, aynı yer; Safâî, *Tezkire*, 199 b; M. Câvid Baysun, *Kazasker İsmetî Efendi, Akademi mec. c. I, sayı 2*.

³¹ *İsâ-zâde*'den naklen M. Câvid Baysun, *aynı makale*; İbnülemin Mahmud Kemâl (İnal), *Divân-ı Yahyâ*, İstanbul 1334, s. 47, not 1.

bu asırdaki Osmanlı san'atkârları, İrândaki meslektaşlarını geçtiklerini iddia etmeğe başlamışlardır. Sâbir, Nef'i, Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahayî, Riyazî, Neşâtî, Azmi-zâde Hâletî, Fehim, Cevrî, Vecdî, Atâî, Nâilî-i Kadîm, Edirneli Güftî, Nedîm-i Kadîm ve daha yüzlerce Türk şâirinin yetiştiği bu asırda Türk edebiyatının en mühim hususiyeti, lisanda ve üslûbda, fikir ve hayallerdeki aşırı incelik ve zarafet ve muhtevâdan ziyâde şekil ve üslûb üzerindeki duruştur. XVII. asır şiiri, imâle ve zihafan, çetrefil söyleyişten, teknik kusurlardan tamamiyle sıyrılmış durumdadır. Bir ifâde kolaylığı, yumuşaklık ve incelik bu asrın hemen bütün şâirlerinde görülür. Gazeller umûmiyetle fazlalıklardan sıyrılmış, daha kısa ve veciz bir ifâde tarzı kullanılmıştır. Az istisnalarla gazeller beş beyitlidir. Eskimiş ve yıpranmış mazzunlar yerine yeni hayâller ve mazzunlar düşünülmeğe başlanmıştır. Bu asır şâirlerinin dili, önceki, hattâ sonraki asırlara nazaran daha külfetlidir. Nâilî'nin önderliğini yaptığı bir üslûb şekli, asrın modası haline gelmiştir. Üçüzlü ve dördüzlü zincirleme terkipler fazlaca kullanılmış, mücerred mefhumları ifâde eden kelimelerle yapılan terkipler ifâdeyi ibhâma götürmüştür. İran'dan alınan ve daha sonra XVIII. asırda Şeyh Galib'in en üstün dereceye ulaştırdığı *sebk-i Hindî* bu asırda başlamış ve güzel nûmeler vermiştir.

İsmetî, edebiyatın böyle en yüksek noktasına erişmiş olduğu bir devirde yetişmiştir. Devrin en büyük üstadı Nâilî kadar derin ve kudretli olmamakla beraber, üslûbunun açıklığı, zevkinin ve hassasiyetinin kuvvetiyle, ulemâ arasında müstesnâ bir yer işgal ettiği gibi, devrin belli başlı şâirleri arasına da geçebilmiştir.

İsmetî'nin şiire oldukça erken başladığı anlaşılıyor. 1050 (1640) tarihinde Şam kadısı bulunduğu sırada yazılan *Rıza tezkiresi*'nde şöhretli bir şâir olarak bahsedildiğine göre, bu tarihlerde, yani aşağı yukarı otuz yaşlarında şiirleriyle kendini tanıtmış, sevdirmiş ve şöhrete ulaşmış bulunuyordu.

İsmetî'nin divânçesinde -bir na't hariç tutulursa- yalnız gazeller ve birkaç rubâî mevcuttur. Muhtelif memuriyetlerde bulunduğu halde, devlet ricâline ve kendisini dâima koruyan Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye dahi kaside sunmak lüzûmunu hissetmemiştir. Şiirinin ve ilminin kuvveti ve şahsiyetinin tesiri ile yaşadığı devirde tanınmış ve takdir edilmiş nâdir san'atkârlardandır. Bun-

da kazaskerlik gibi devletin yüksek memuriyetlerinde bulunmasının da tesiri olsa gerektir. Devrin büyük şâirleri Şeyhülislâm Yahya, Neşâtî, Nâilî gibi üstadlar tarafından takdir edilmiş, hürmet görmüş, kendisine kasideler takdim edilmiş³², şiirleri tanzir edilmiştir. Nâilî, iki gazelinde ondan «erbâb-ı maârif» in sığınaçağı üstad bir makam olarak bahsediyor³³.

Devrin bu belli başlı şâirleri arasında bir edebî dostluk kurulmuş, karşılıklı olarak birbirlerini takdir etmişler, şiirlerine nazireler söylemişlerdir. Aynı zamanda yaşamış şâirlerin aynı vezin ve kafiyedeki şiirlerinden hangilerinin nev-zemin, hangilerinin nazire olduğunu farketmenin imkânı yoktur. Bu nazireler, İsmetî'nin hangi şâirlerle münasebette olduğunu göstermesi ve bir mukayese zemini hazırlaması bakımından burada gösterilmiştir:

İsmetî	Gitti dil zülfü havâstıyla mekânın kim bilür Bir hümâdır çıkdı elden âşiyânın kim bilür
Nâilî	Söz hemân hüsnindedür yarun mekânın kim bilür Gevherinde âb u tâb olsun da kânın kim bilür
Neşâtî	Lutf-ı güftârında hayrân ol dehânın kim bilür Çün kemer pür piç ü tâb olsa miyânın kim bilür
İsmetî	Bezm-i rindân mey-i sâgarla keder vermezler Âfitâb olsa gelen meclise yer vermezler
Nâilî	Yâre dil vermede uşşâka haber vermezler Cân verirlerse de cânâna keder vermezler
İsmetî	Arz-ı sûz etmekte yâre eşk ü âhım bir midir Ketm-i nâz etmekte nâlemler nigâhım bir midir

³² Neşâtî: Cenâb-ı İsmetî kim hâme-i mu'ciz-tırâzından
Düşen her katre-i ter âleme feyz-i murâd eyler
(Sadeddin Nüzhet, *Neşâtî*, İstanbul 1933, s. 68).

³³ Bu iktidâr nedir Nâilî suhunde meğer
Cenâb-ı İsmetî-i bi-niyâzdan geldün
Mahâl nâzûktir erbâb-ı maârif etsün istimdâd
Cenâb-ı İsmetî'nin lutf-ı tab'-ı kâmrânından
(*Divân-ı Nâilî*, Mısır 1253, s. 59. 82).

Mezâkî	Böyle hûnin şerha-i dağ-ı siyâhım bir midir Âteşin dağ-ı cigerle dūd-ı âhım bir midir
Şeyhülislâm Yahyâ	Hüsn kim gâliye vü gâzedden imdâd ister İstemez dil anı bir hüsn-i Hudâ-dâd ister
İsmetî	Zinde âlemde nice hâtır-ı âzâd ister Gül-i bî-dâd bunun bülbülü feryâd ister
İsmetî	Ne feyz çevkine ne sebze-i bahâre döner Bu kötne çarh-ı felek bilmezem ne kâre döner
Neşâtî	Gönül ki dağ ile vâdî-i lâle-zâre döner Sirişk-i didelerim cüy-ı bî-karâre döner
İsmetî	Rindün hemîşe nâle vü âhı nihân olur Bir şâbdır ki ceş ü sipâhı nihân olur
Neşâtî	Hattun ki zîr-i turrada gâhî nihân olur Güyâ keminde fitne sipâhı nihân olur
İsmetî	Bahâr geldi bu fasl-ı fera'â-fezâ düşmez Kenâre azm edelim böyle bir havâ düşmez
Nâilî	Mey olmadıkça dile pertev-i safâ düşmez Derûn-ı tîreye her câmda ziyâ düşmez
Bahâyî	Nûkhet-ı zülfi ki bir şeb ola mihmân-ı nesîm Yeniden ruh bulur kâleb-i bî-cân-ı nesîm
Yahyâ	Yakdı gül âteşini cünbiş-i dâmân-ı nesîm Bülbül-i bâğ olur var ise mihmân-ı nesîm
İsmetî	Eyledi kîlk-i senâ-kârını ihsân-ı nesîm Nakşını mühr-i gülün bend-i fermân-ı nesîm
İsmetî	Nâmc-î sūziş-i dile âb-ı niyâz deĝmesün Âyine-i hakikate jenk-i macâz deĝmesün

Nâilî	Sûz-ı elemle hâtır-ı nâza niyâz deĝmesün Dâmenine anun dahi âteş-i nâz deĝmesün
Neşâtî	Heccile yâre nâme-i şekve-tırâz deĝmesün Gûş-ı rakîbe tek hemân dildeki râz deĝmesün
İsmetî ³⁴	Dersen ey dil çeşm-i bahtun derd-i hicrân görmesün Kanlu yaşın sil nigâh ettükçe cânân görmesün
Nâilî	Kıl hazer ey dil seni ol gamze giryân görmesün Bir siyeh-mest âfet-i hûn-rîzdir kan görmesün
Nâilî	Ol zekan âzâr-ı dest-i zülf-i piçân görmesün Küy-ı mihr-i tal'atun âsîb-i çevgân görmeün
Neşâtî	Dil esîrân-ı gamun âzâdî-i cân görmesün Haste-i bî-tâb-ı aşkun rüy-ı dermân görmesün
İsmetî	Der ise nâleyi uşşak dırâz eylemesün O peri cevri ni çok lutfunı az eylemesün
Nâilî	Çeşmini fitne kemin-küşe-i râz eylemesün Her müjen tîg-i sitem ber-kef-i nâz eylemesün
İsmetî	Nigâhım büse-çîn olmakda la'l-i dil-sitânından Şikârın olmayan şehbâz çıkmaz âşiyânından
Nâilî ³⁵	Ham olmaz deĝme tîr-endâz-ı âhın imtihânından Ol ebrûlar ki Rüstem dağ-ı sahtidir kemânından
İsmetî	Geldükçe hatun âşıkına nâz edemezsün Mânend-i hümâ evcede pervâz edemezsün
Nâilî	Erbâb-ı dili müttehem-i âz edemezsün Ey çarh-ı siyeh-kâse bize nâz edemezsün

³⁴ Ömer Tâib mecmu'asında İsmetî'nin gazeli nev-zemin olarak gösterilmiş-tir (Sadeddin Nüzhet, *Neşâtî*, s. XIX).

³⁵ Nâilî'nin gazelindeki «Cenâb-ı İsmetî'nin lutf-ı tab'-ı kâmrânından» mısra'ından Nâilî'nin İsmetî'nin gazelini tanzir ettiği anlaşılıyor.

İsmetî	Vaz'-ı nâ-sâzını dehrün gören âdem ne desün Bilinür nesne değil meşreb-i âlem ne desün
Nâilî	Femine gonce dedükçe olur ebkem ne desün Yokdur ol gonce-i nev-hâstede ham ne desün
Nâilî	Ehl-i bîniş göremez bir dil-i hurrem ne desün Âlem olmuş turalım mıstaba-i Cem ne desün
İsmetî	Bâg-ı hüsnünde hazan bir bir nümâyan olmada Dahi zülfünle hatun dest-i girîbân olmada
Nâilî	Dâg-ı aşkunla demâdem sine sûzân olmada Gam belây-ı dil mahabbet âfet-i cân olmada
İsmetî	Olursa dilde n'ola dâg-ı ârzû tâze Henüz açıldı o gül dahi reng ü bû tâze
Nâilî	O şûhı bâgda gördüm şükûfe-rû tâze Elinde bir gül açılmış o tâze bû tâze
Neşâtî	Aceb mi dide-i terden akarsa cû tâze Cefâya başladı ol şûh-ı kîne-cû tâze
İsmetî	Ârif-i Cem-meşrebün mestâne derler gönlüne Her belâ-keş âşıkun divâne derler gönlüne
Neşâtî	Âşıkun kim aşk ile divâne derler gönlüne Şevk-i la'i-yâr ile mestâne derler gönlüne
İsmetî	Ey mâh dil çeker ten-i pür-yâreye seni Pür âteş etseler de o bî-çâreye seni
Nâilî	Dil cânê saldı cân ten-i bî-çâreye seni Merhem yerine sarmak için yâreye seni

İsmetî velûd bir şâir değildir. Küçük divançesi gözden geçirilirse sayıdan çok değere ve güzelliğe ehemmiyet veren, az fakat itinâlı söylemek istiyen bir şâir olduğu görülür. Bu yüzden

beytler üzerinde fazlaca durmuş, en güzel teşbihler, en güzel hayaller, en âhenkli ifâde tarzını bulmak gayretini göstermiştir. Divânçenin ilk mısra'ından itibâren bunu hissetmek mümkündür.

Müretteb olan divânçenin ilk şiirini teşkil eden na't, bir baha-riyedir. Bu şiirin klâsik na'tlardan pek büyük bir farkı yoktur ve mühim bir husûsiyet, şâirinin kıymetini göstermekten uzaktır. İsmetî, na'tında «demdir ki», «bir dil ki», «hep aşkıdır», «şâh-ı rûsul», gibi mısra başındaki tekrarlardan istifâde etmek suretiyle şiirde bir âhenk ve bir bütünlük meydana getirmek istemiştir. Bu şiir, İsmetî'nin Hz. Peygamber'e karşı aşırı bir sevgi ve bağlılığını da göstermekten uzaktır. Daha ziyâde âdet üzere ve süregelen bir an'aneye uyularak yazıldığı hissedilir.

İsmetî'nin değerini gösteren asıl güzel şiirleri gazelleridir. Divânçenin muhtelif nüshalarında 90 kadar gazeli vardır. Gazelde Şeyhülislâm Yahya ve Bahâyî vâdisindedir. Sözde, üslûbda temizlik, açıklık ve akıcılık, hayâlde incelik ve derinlik, dikkat ve itinâ, İsmetî'nin şiirinin özelliklerindedir. Neş'eden ziyâde ıztrâba meyyâldir. Mes'ut bir dünya görüşü yahut bir rindlik neş'esi İsmetî'de yoktur. Şiirinde ıztrab hâkim temdir. Bahttan, felekten, dehrden şikâyet, gazelerde en mühim yeri tutur. Gam, keder, nâle vü ah, baht-ı siyah, derd, hicrân, şerha, dâg en fazla kullanıldığı kelimelerdir. Mevzu'larını aşkdan, şarabdan, iyş ü nûşdan, sevgiliden ve sevgilinin cevri ü cefâsından alan lâ-dinî şiirler yazmıştır. Tasavvufa ve tasavvufî fikirlere yer vermemiştir. Yer yer, daha sonra Nâbî vâdisi adını alan hakîmâne söyleyişe ve istiğnâya da tesadüf etmek mümkündür :

Yâd-ı la'liyle anun eyle kanâat ey dil
Bezm-i gamda heves-i bâde-i gül-fâm etme

Fâriğ olmam nâleden dil-dâre kâr etmezse de
Sûziş-i dildir garaz yâr itibâr etmezse de

İsmetî pâ-mâl-i cevri olmak yeter izzet dile
gibi kanâat, tevâzû, karşılıksız sevgi arzusu, ıztrab ifâde eden beyt ve mısra'larına mukabil, bâzen :

Divâne midir dil ki ola beste-i mihri
Bir sencileyin dilber-i ağıâr-nüvâzun

Gerdiş-i câm-ı emel bulmaz nihâyet İsmetî
Kimse ol bezm ehlinün bir hûşyârın bulmadı

beytlerinde olduğu gibi sevgiliye karşı bir istiğnânın ifâdesi ve hakîmâne söyleyişleri de vardır.

İsmetî'nin şiirleri teknik bakımdan kusursuzdur. Zâten bu asırda vezin ve kafiyede hata ve zorlama bulmak hemen hemen imkân-sızdır. Beytler sağlam, teksif edilmiş ve itinâ ile işlenerek mükemmel bir hâle getirilmeğe çalışılmıştır. İki hariç bütün gazelleri beş beytliktir. Bu kısalık, XVII. asır şiirlerinin çoğunda görüldüğü gibi fazla unsurlardan kurtulduğunu ve beytler üzerinde dikkatle işlenerek teksife gidildiğini gösterir.

İsmetî, gazellerinde redifi kafiyeye tercih etmiştir. Gazellerin üçte ikisi (60 gazel) rediflidir. En fazla remel bahrinin «Fâilâtün fâilâtün fâilün» (18 gazel) ve «Feilâtün feilâtün feilâtün feilün» (12 gazel) ve edebiyatımızda nisbeten az kullanılan müctes bahrinin «Mefâilün feilâtün mefâilün feilün» (17 gazel) kalıplarını kullanmıştır.

İsmetî'nin ifâdesi düzgün, temiz ve sağlamdır. XVII. asırda Nâilînin başında bulunduğu, pek ağdalı, uzun terkipler ve nâdir kelimelerle zor anlaşılır hâle getirilmiş ifâde tarzının yanında, İsmetî'nin dili yer yer sâde denebilecek derecede külfetten uzaktır. Yabancı kelimeleri yine fazlaca kullanmakla berebar bunları türkçenin cümle yapısına göre sıralamıştır. Bu asrın birçok san'atkârlarının şiirinde duyulan farsça kokusu İsmetî'nin nazmında yoktur. «Toz kondurmak», «kaçan», «hây cânım demesün», «Eyü olmaz sakın bu inkisarım», «Ede mi kuşça canımı âzâd», «katı yukarıdan ol boyu şimşâd» gibi tâbirler ve mısra'lar onun âdetâ halk diline kaçan bir ifâde tarzını da hor görmediğini ve kullandığını gösteriyor.